

THE CONTRIBUTION OF HIGHER EDUCATION TO THE DISCOVERING AND DEVELOPMENT OF STUDENTS' POTENTIAL

APORTUL EDUCAȚIEI UNIVERSITARE ÎN DESCOPERIREA ȘI DEZVOLTAREA POTENȚIALULUI STUDENȚILOR

Alina SUSLENCO¹

Abstract

In this work, there were investigated the defining aspects of the formation and development of the academic environment in the Republic of Moldova. There were also analysed the rates of enrolment in education for the past few years in the Republic of Moldova with the intent to observe what is the dynamic coverage in education in Moldova. Similarly, students' working environments were investigated; special attention was given to the academic setting which creates, forms and shapes the future students, thirsty for knowledge, ideas, having a lot of questions and uncertainties. Thus, through this article, I tried to explain the contribution of education in universities to the discovery of students' potential.

Key words: education, higher education, creative potential, academic environment, students, university

JEL: I20, I21, I23

În societatea contemporană actuală, caracterizată de dinamism și accelerare, schimbări esențiale se produc, în multe domenii, cu viteze care surprind și pe cei mai buni cunoscători ai domeniilor respective și determină adevărate crize de adaptare la schimbări și la viitor. Prin urmare, dezvoltarea capitalului uman și creșterea calității educației reprezintă atât o problemă de viziune, cât și una de îmbunătățire continuă. Au apărut astfel, numeroase meserii, profesii care sunt valabile pentru un anumit stadiu al progresului tehnico-social, dar intensificarea ritmului acestuia determină schimbări continue și în structura profesională. Astfel, asistăm în prezent la situații în care meserii și profesii tradiționale dispar sau presupun o schimbare radicală a cunoștințelor necesare practicării acestora. Gândirea și acțiunile prospective, bazate pe cunoaștere previzională, sunt necesare astăzi în toate straturile sociale, dar mai ales în procesele educaționale.

Pregătirea generală și cultura unei persoane se apreciază după cu totul alte criterii față de trecut. Un volum bogat de cunoștințe diverse, care să acopere într-o proporție însemnată informațiile din mai multe domenii, este imposibil de realizat astăzi când toate domeniile cunosc o continuă aprofundare și diversificare. Eruditul zilelor noastre este caracterizat în special prin spirit de orientare, gândire previzională, care au la bază instruirea, experiența, dar mai ales posibilitatea de valorificare eficientă a acestora. Acest gen de erudiție se caracterizează mai mult prin a ști cum să acționezi (*know-how*) și a ști unde să găsești (*know-where*) ceea ce îți este necesar pentru a fundamenta eficient strategii, tactici și proiecte de utilitate socială și personală. Asigurarea calității capitalului uman din învățământul superior, din perspectiva formării și atestării competențelor profesionale, vizează două categorii de resurse umane:

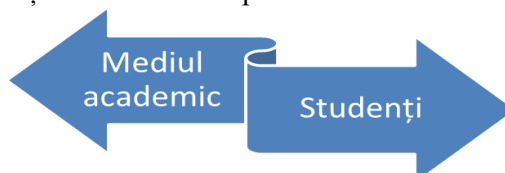
- absolvenții – prin asigurarea competențelor, deprinderilor și abilităților care să le permită o inserție facilă pe piața muncii, în acord cu cerințele acesteia;
- corpul academic – prin formarea sa în spiritul dezvoltării și modernizării formării inițiale și continue. Prin urmare, activitatea din universități, finalitatea acesteia, trebuie să fie corelată cu stringențele societății, cu celelalte niveluri de organizare a învățământului și cu realitățile din economie. O funcție importantă a universității este aceea de vector principal în schimbarea pozitivă a condiției umane, în dezvoltarea valorilor spirituale și

¹ Lect. univ. dr., Catedra de Științe Economice, Facultatea de Științe Reale, Economice și ale Mediului, Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți, Republica Moldova, alina.suslenco@yahoo.com

materiale ale societății. Lucrul acesta nu se întâmplă de la sine. Instruirea și educația studenților sunt proiectate, organizate și desfășurate pe baza conturării unui cadru reglementativ specific, a unor modele de acțiune verificate prin practica universitară și o îndrumare metodică adecvată.

În continuare vom reda componentele capitalului uman format în cadrul universităților.

Figura 1. Subiecții de formare a capitalului uman în cadrul universităților



Sursa: Elaborat de autor

În continuare vom face o analiză a ratelor brute și nete de cuprindere în învățământ pe ani, în Republica Moldova.

Tablelul 1. Analiza ratelor brută și netă de cuprindere în învățământ pe ani

	09/10	10/11	Abatere +-	11/12	Abatere +-	12/13	Abatere +-	2013/14	Abatere+ -	14/15	Abatere +-
RATA BRUTĂ											
Învățământ preșcolar	75,5	77,1	-1,6	79,6	2,5	82,1	2,5	83,8	1,7	83,9	0,1
Învățământ primar	93,6	93,5	-0,1	93,6	0,1	93,8	0,2	93,1	0,7	92,4	-0,7
Învățământ gimnazial	88,8	88,1	-0,7	87,5	-0,6	86,7	-0,8	87,0	0,3	86,8	-0,2
RATA NETĂ											
Învățământ preșcolar	74,0	75,8	1,8	78,3	2,5	80,6	2,3	81,6	1,0	82,3	0,7
Învățământ primar	87,6	87,8	0,2	87,9	0,1	87,9	0	87,1	-0,8	86,9	-0,2
Învățământ gimnazial	84,0	83,3	-0,7	82,9	-0,4	82,3	-0,6	82,6	0,3	82,3	-0,3

Sursa: Elaborat în baza, Biroul Național de Statistică, 2016

Astfel, putem observa că cea mai mare rată brută s-a înregistrat la nivelul anului 2014/2015 cu valoarea de 83,9 la învățământul preșcolar. La învățământul primar s-a remarcat anul 2012/2013 cu valoarea ce amai mare de 93,8. Pe când cea netă s-a caracterizat prin valoarea ce mai mare în anul 2014/2015 cu valoarea de 86,9. În concluzie observăm că ratele netă și brută din învățământul preșcolar și cel gimnazial înregistrează o tendință de creștere, înregistrând un trend crescător, pe când cele din învățământul primar în ultimii ani 2014-2015 înregistrează o tendință negativă.

Educația este unul dintre fenomenele care au apărut o dată cu societatea umană, suferind pe parcursul evoluției sale, modificări esențiale. „Omul nu poate deveni om decât prin educație”, spune E. Kant, la modul imperativ. Tot ce ține de umanitate: limbaj, rațiune, sentimente, arta, morala se realizează numai prin educație.

Societatea actuală, responsabilitățile, individul însuși se mișcă mai repede, mai profund decât sfârșitul de secol trecut. Problematika lumii contemporane, provocările acesteia și consecințele din domeniul educației au dus la impunerea și operaționalizarea în plan teoretic- explicativ, dar și practic-aplicativ, a unor sintagme cum ar fi: învățare de-a lungul întregii vieți (*lifelong learning*), educație de-a lungul întregii vieți (*lifelong education*), educație permanentă, educația adulților, educația părinților, autoînvățare (*self learning*), autoinstruire, autoeducație (*self education*), autoinformare și autoformare educativă, autonomie educativă, educație globală.

Valul schimbărilor și al noutăților care asaltează viața umanității și a fiecărei colectivități umane a făcut necesară extinderea actului educativ de-a lungul întregii vieți.

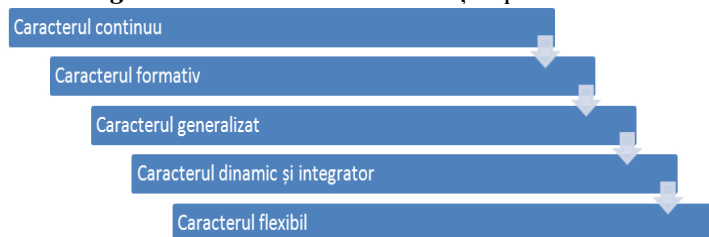
Educația dată de universitate nu mai este suficientă pentru întreaga viață a omului. În încercarea de a face față provocărilor lumii contemporane, una din direcțiile de restructurare a realității educaționale este: extinderea actului educativ la nivelul întregii vieți a individului.

A învăța să înveți și a te perfecționa continuu sunt condițiile educației permanente. Ideea educației permanente nu este nouă, necesitatea permanenței educației în plan individual și istoric fiind intuită de mult timp, în primul rând de la clasicii pedagogiei tradiționale. Încă din secolul al XVII-lea, Jan Amos Comenius (1592-1670) afirma în lucrările sale că „tota vita schola est” – reflecție teoretică, pe care realitatea obiectivă, practica, specialiștii și știința, aveau să o valideze ulterior. S-a afirmat că „pentru fiecare om, viața sa este o școală, de la leagăn pînă la mormînt” [4, p. 81].

Realitatea contemporană din Republica Moldova confirmă, de fiecare dată, că avem nevoie de o educație permanentă. Nici o societate nu este complet imobilă, așa încît o anumită instruire continuă și la vîrsta adulă. În societatea actuală, caracterizată prin mobilitate economică, politică, culturală, noua ordine educațională nu se concepe fără avangarda mișcării pedagogice teoretice și a praxisului educațional.

Caracteristicile educației permanente sunt redată în figura 2.

Figura 2. Caracteristicile educației permanente



Sursa: Adaptat de autor în baza [12, p. 21]

În contemporaneitate, caracteristicile educației permanente sunt:

a) *caracterul continuu, permanent* – ca activitate socială educația permanentă este analizată în:

- planul social-istoric reprezentînd premisa dezvoltării personalității umane și a umanizării omului;
- planul individual (ontogenetic) al membrilor societății, în sensul că educația este continuă, dispărînd limita cronologică a învățării. Educația nu se termină la sfîrșitul instrucției școlare, ci constituie un proces permanent. Educația permanent acoperă întreaga existență a unei persoane.

b) *caracterul formativ* – formarea, dezvoltarea și modelarea personalității umane și autoperfecționarea ei se realizează pe tot parcursul vieții, datorită caracterului său formativ, datorat influențelor formative sistematice și integratoare exercitate asupra ființei umane pe întreaga existență a unei persoane;

c) *caracterul generalizat* – educația permanentă reprezintă o activitate socială generalizată, omniprezentă și de amploare, care a pătruns în toate sferele societății contemporane;

d) *caracterul dinamic, evolutiv și integrator* – educația permanentă angajează un ansamblu de activități, și procese evolutive, care integrează și articulează toate formele și tipurile de educație cu care omul vine în contact, toate stadiile și formele educației, toate actele și experiențele educative pe care acesta le trăiește, toate influențele și înrîuririle educative care se exercită asupra omului, precum și autoeducația, într-un ansamblu funcțional integrat, unitar și coerent, care contribuie la modelarea personalității umane;

e) *caracterul flexibil* – oferta educațională a societății este extrem de diversificată și flexibilă, fiind modelată în sensul favorizării dezvoltării umane în direcția nevoilor sale

educaționale, a aspirațiilor, intereselor, dorințelor, aptitudinilor, talentelor personale, a propriului profil de inteligență [12, p. 21].

Universitățile – sunt astăzi acel edificiu de știință și cultură unde regăsim în formă esențializată întregul tezaur de valori al umanității, adică orizonturile cunoașterii, ale valorilor și sistemelor de acțiune umană în forma lor esențializată.

Activînd într-o lume a schimbărilor rapide, pe care adesea ea le-a declanșat, universitatea își schimbă vechea orientare contemplativă, cu cea acțională. Astfel, se produce o rotație de 180 de grade a acesteia prin întoarcerea privirilor ațintite secole de-a rîndul spre trecut, spre cele care vizează viitorul.

Ca atare, universitățile joacă rolul, în mod esențial, rolul de busolă în instrucția și educația tinerei generații, în orientarea necesară faptelor noastre, în orientarea profesională. Istoria relevă că dezvoltarea unei comunități este posibilă, în mod real, numai prin păstrarea și dezvoltarea propriei identități naționale și nu prin distrugerea propriilor valori și adoptarea totală a altora, străine de tradițiile, obiceiurile și modul propriu de viață.

Universitatea din Republica Moldova joacă un rol major în aprecierea culturii, în creșterea valorilor universale și, totodată este un puternic scut de apărare împotriva pierderii unei comunități umane străvechi, cum este cea moldovenească. Universitățile alcătuiesc puntea solidă dintre culturi și civilizații diferite, dintre moduri de viață prin care, de mii de ani, comunitățile umane trăiesc, gîndesc, produc și creează valori specifice.

În societatea moldovenească contemporană, universitățile trăiesc momentele unei transformări ample, parcurgînd un ansamblu de prefaceri și adaptări la noile funcții și situații din civilizația noastră. Acestea sunt puternic influențate de schimbările profunde din domeniul științei, tehnicii, tehnologiei, adăpostind tezaurul cunoașterii și acțiunii umane.

Civilizația bazată pe tehnologie tinde să facă mai inteligibilă corelația sa cu noua ordine umană, căreia îi crează noi condiții de realizare. Progresul moral este cel care conferă progresului tehnic-științific așit un criteriu de valoare umană „cît și un cîmp nelimitat de convertire spre om”.

Astăzi, progresul moralei avansează în direcția cunoașterii și instituirea ordinii umane în univers poate fi confirmat de activitățile cotidiene.

Conceptul tehnoscienței este încă în curs de elaborare, deși s-au scris numeroase lucrări pe această temă. Înțelesul său este divers nuanțat, uneori chiar total diferit, datorită criteriului în raport de care sunt elaborate definițiile. Oricare ar fi denumirea, acest concept ilustrează tendințele prezente în explicarea fenomenului nou de știință și tehnică.

Universitățile nu pot rămîne în afara evoluției tehnoscienței: creșterea imensă a volumului informațiilor ce caracterizează epoca noastră ar duce la blocarea procesului instructiv-educativ, dacă nu ar fi preluată de calculator o sumă de operații privind stocarea, prelucrarea și diseminarea acestor informații către studenți. Construcția tehnică și științifică a calculatorului îi permite acestuia să stocheze, prelucreze și transmită mai multe miliarde de informații.

Lumea de mîine nu va fi standardizată, aliniată total la anumite centre de putere. Destul de apropiat stau lucrurile și cu evoluția universităților. Și în evoluția universităților (ca de altfel ca și în cadrul lumii vii) este valabilă legea maximei diversificări, în sensul că fiecare universitate s-a dezvoltat și se dezvoltă în condiții proprii, că adaptările și invențiile pe care le produce și le transmite noilor generații de studenți, au multe elemente de unicitate, fără de care nu poate fi înțeles învățămîntul superior universitar. Știința și tehnica nu au în sine o rațiune morală. Rămîne ca rațiunea umană, transpusă în rațiune didactică să spună ce se poate dezvolta și ce nu din această cunoaștere și tehnică. Astfel, putem spune că rațiunea umană se identifică, în bună măsură, cu rațiunea care conduce lumea cuprinsă în procesele instructiv-educative.

De asemenea, universitatea este centrul unde se realizează, în cel mai înalt nivel, educația unor membri ai comunității. Dacă prin educație înțelegem asimilarea la nivel superior a informațiilor, a noi valori și moduri de acțiune și acomodare a comportamentului propriu la noul orizont de cunoaștere, atunci universitatea este instituția reformatoare de bază într-o comunitate umană.

Omul dorit de civilizația europeană este un permanent călător (Homo viator), un om dominat adesea de economie (Homo economicus) dar și un om al căutării continue a Binelui, Adevărului, Frumosului.

În concluzie, universitatea are virtutea reconstrucției personalității umane din interior și nu în mod uniform, ci garantând multiplele aspecte particulare. Să credem că civilizația moldovenească este o civilizație acțiunii, a punerii în mișcare de către om a forțelor închise în lucruri, în fenomene, în evenimente.

Menirea europeană a moldovenilor este dată de valorile proprii civilizației noastre: omenia, toleranța, hărnicia, respectul datorat tradițiilor, cultivarea creativității, spiritul continuei căutări a fericirii, comuniunea cu natura, cu universul, cu Dumnezeu etc. Integrarea europeană nu poate fi înțeleasă doar ca ceea ce ne pot oferi celelalte națiuni ale continentului, ci ceea ce ne putem oferi noi, atât lor cât și nouă.

Dacă luăm în considerare că unul dintre principalele obiective ale universităților noastre este educația, integrarea europeană este atunci o direcție de acțiune prioritară. Este vorba deci, de integrarea universităților noastre în sistemul celor europene. Avem în vedere curriculum-ul necesar și compatibil, informatizarea, interconectarea, pe baza unor programe adecvate care să asigure cu ușurință accesul prin magistrale informaționale la toate segmentele existente în oricare dintre universitățile europene.

Integrarea universităților din Republica Moldova în sistemul european cere tuturor cadrelor didactice și studenților o înaltă și continuă pregătire, spirit de echipă și cooperare, inteligență în acțiune, competitivitate și ambiția de a arăta că universitatea din Republica Moldova este pregătită de a face față și de a dovedi de ce este necesar a gândi prospectiv în ceea ce privește educația, de a avea un capital uman bogat. Educația implică un sistem de transformări în cunoaștere, valori și acțiuni, din perspectiva anumitor finalități, a anumitor obiective.

Nu în ultimul rând și educația universitară înseamnă socializare, de fapt se poate afirma o caracteristică a acesteia, și anume aceea de a forma la oameni componentele necesare pentru a trăi împreună cu alții și a putea ajuta la prosperitatea grupului respectiv. Educația universitară trebuie să dezvorte la cei cuprinși în acest sistem capacități necesare apartenenței la umanitate, la națiunea respectivă sau la familia în care se dezvoltă.

Europenismul nu este ceea ce vine de la sine, spontan, ci ceea ce ne propunem conștient și ceea ce realizăm reciproc. Educația europeană semnifică formarea și dezvoltarea trebuințelor celorlalți europeni față de noi, și ale noastre față de ei, asimilarea și practicarea unor valori general-umane comune. Referitor la acest aspect Profesorului Nicolae Vințanu subliniază „prezentînd informațiile corecte despre fiecare popor din Europa, despre fiecare eveniment major, subliniind spiritul critic și sintezele culturale constructive, educația universitară poate duce la apropierea și prietenia dintre oameni și popoare mai mult decît zeci de discursuri politice sforăitoare” [12, p. 23].

Universitățile din Republica Moldova oferă studii de licență, masterat, doctorat după cele trei cicluri în conformitate cu procesul de la Bologna. Astfel, analiza studenților înmatriculați și numărului total de student, după ani și forma de învățare este redat în tabelul de mai jos.

Tabelul 2. Analiza studenților din instituțiile de învățământ superior după ani, forma de învățare

Anii	09/10	10/11	(+)	11/12	(+)	12/13	(+)	13/14	(+)	14/15	(+)
Total	109892	107813	-2079	103956	-3857	102458	-1498	97285	-5173	89529	-7736
Studii zi	78231	77742	-489	73840	-3902	70253	-3587	64352	-5901	57940	-6412
Studii fără frecvență	31661	30071	-1590	30116	45	32205	2089	32933	728	31589	-1344

Sursa: Elaborat de autor în baza Biroul Național de Statistică, 2016

Din analiza tabelului 2, putem evidenția că numărul total al studenților în instituțiile de învățământ este în descreștere pentru întreaga perioadă analizată, din 2009-2014. Astfel, dacă în 2009 numărul studenților total a fost de 109892 atunci în 2011/2012 a fost de 103956 și în 2014 de 89529 în descreștere cu 20363 față de anul 2009/2010. Astfel, putem menționa că pentru perioada dată numărul de capital uman la nivel de țară s-a redus deoarece numărul studenților din insituțiile de învățământ superior s-a redus. Deasemenea, dacă analizăm, aceste date pe forme de învățământ atunci putem menționa că studenții cu studii la zi au înregistrat pentru întreaga perioadă analizată 2009-2014 un trend descrescător, astfel dacă numărul studenților în 2009 a constituit 78231 studenți atunci în 2014 au constituit 57940 în descreștere cu 20291.

Dacă facem o analiză a studenților de la studiile de frecvență redusă putem menționa că numărul lor, pentru perioada analizată, 2009-2014, a înregistrat un trend oscilant cu tendință spre creștere ușoară, acest lucru s-a observat prin creșterea de la 30071 în 2009 la 31589 în 2014. Acest lucru se explică prin migrarea tinerilor în străinătate și pentru a coinstinua studiile aleg ca modalitate de învățământ studiile cu frecvență redusă, ca oportunitate de dezvoltare a capitalului uman.

Potrivit lui Sorin Cristea, educația permanentă reprezintă o direcție de evoluție a activității de formare-dezvoltare a personalității care vizează integrarea structural-funcțională a tuturor conținuturilor generale (cele cinci tipuri de educație: morală-intelectuală- tehnologică-estetică-fizică) și a formelor generale ale educației (formală-nonformală-informală), pe tot parcursul și în fiecare moment al existenței umane, pe coordonata verticală și orizontală a sistemului și a procesului de învățământ.

Educația permanentă este în relație directă cu dezvoltarea individuală și progresul social. R. H. Dave condensează esența educației permanente caracterizînd-o ca „un proces de perfecționare a dezvoltării personale, sociale și profesionale pe durata întregii vieți a indivizilor, în scopul îmbunătățirii calității vieții afi a indivizilor, cît și a colectivității lor”. Idei cum sunt „a învăța să fii” și „o societate a învățării”, „o societate a cunoașterii” sau „o societate educativă” sunt asociate cu acest concept [12, p. 58].

Analiza numărului de absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior pe cicluri și ani este redată în tabelul 3.

Tabelul 3. Analiza numărului de absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior pe cicluri și ani, 2009-2014

Ani	2009	2010	(+-)	2011	(+-)	2012	(+-)	2013	(+-)	2014	(+-)
Total	26611	28408	1797	27788	-620	26730	-1058	24848	-1872	24274	-574
Studii superioare de licență (I)	26049	23264	-2785	22049	-1215	20132	-1917	17744	-2388	17062	-682
Studii superioare master (II)	0	4536	0	5100	564	5904	804	6338	434	6409	71

Sursa: Elaborat de autor în baza Biroul Național de Statistică, 2016

Din analiza tabelului 3, observăm că numărul absolvenților total de la instituțiile de învățământ superior din țară s-a redus pentru perioada analizată, 2009-2014, de la 26611 în 2009 la 24274 în 2014, cu 2337 studenți față de 2009. Acest lucru afectează negativ economia țării, educația generației și viitorul societății noastre.

Dacă analizăm absolvenții pe cicluri, pentru perioada 2009-2014, atunci putem menționa că studenții de la ciclul de licență pentru perioada analizată au înregistrat un trend descrescător accentuat, astfel din anul 2009 numărul lor a scăzut de la 26049 la 17062 în 2014, în descreștere cu 8987 studenți absolvenți. Dacă analizăm ciclul doi, masterat, putem menționa că numărul studenților este în creștere, pe întreaga perioadă analizată, astfel din 2010 când numărul studenților masteranzi era de 4536 până în 2014 când numărul studenților masteranzi era de 6409, numărul lor a crescut cu 1873 studenți masteranzi.

În concluzie, universitatea rămâne instituția unde se dau cele mai multe idei. E clar că trebuie înnoirea. Toate universitățile se ocupă și cu probleme care nu sunt soluționale, de exemplu diviziunea științifică. Acest tablou este confuz. Întotdeauna universitatea a dat o viziune integratoare asupra societății. Putem menționa că în Moldova numărul studenților de la forma de învățământ studii de zi este în descreștere pentru perioada analizată 2009-2014, pe când studenții de la studii cu frecvență redusă înregistrează o tendință oscilantă, cu trend ușor crescător. Acest lucru demonstrează că studenții, muncesc și îmbină armonios munca cu studiile. Acest lucru este unul îmbucurător, deoarece studenții dobândesc cunoștințe teoretice pe care pot să le completeze și îmbogățescă cu o experiență practică. La fel, pot fi introduce schimbări, mutații pozitive în cadrul unităților economice care le-ar ajuta să fie mai competitive pe piață.

Bibliografie

1. Bassanini, A.; Scarpeta, S. Does Human Capital for Growth in OECD countries?, Evidence from Pooled Mean Group Estimates, Economics Department Working Papers no. 282, 2001.
2. Becker, G. Capitalul uman o analiză teoretică și empirică cu referire special la educație. București: ALL, 2004.
3. Belostecinic, G. Dezvoltarea economiei bazate pe cunoaștere – obiectiv strategic pentru Republica Moldova. În: Revista periodică lunară de consultanță în management „FinConsultant”. 2009, nr. 2, p.40-48.
4. Belostecinic, G.; Guțu, C. Competitivitatea economică în contextul dezvoltării durabile a Republicii Moldova. În: Economica. 2008, nr. 2(62), p.73-87.

5. Benea-Popușoi, E. Investițiile în capitalul uman și modificările avantajelor competitive ale economiei Republicii Moldova, în *economica*, revistă științifico-practică, V2008, nr. 2, p. 132-141.
6. Bîrcă, A. Aspecte privind evaluarea funcționii de resurse umane în cadrul organizațiilor. În: *Analele ASEM*, 2010, p.p. 41-46.
7. Bîrcă, A. Managerul de resurse umane – lider al angajaților. În: *Economica*, Chișinău, ASEM, an. XVIII an. XVIII, nr. 2(73), din septembrie 2010, p. 65-71.
8. Bîrcă, A. Managerul de resurse umane-evaluator organizațional. În: *Economica*, Chișinău ASEM, an. XVIII, nr. 2(72) din iunie 2010, p. 41-46.
9. Nica, P.; Zaiț, D.; Roman, T. *Convergența economică și rolul cunoașterii în condițiile integrării în Uniunea Europeană*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.
10. Nica, P.; Prodan A.; Iftimescu, A. *Management*, Iași: Sanvidy, 2001.
11. Todoruț, A. Lean management în contextul actual de evoluție al unei organizații. În: *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Economie*, nr. 2/2011, p.p. 34-39.
12. Tom, N. Dezvoltarea personalului ca instrument al managementului firmei. În : *Probleme ale teoriei și practicii conducerii*. 1993, nr. 2, p.69-74.
13. www.statistica.md